

Р. Л. Сердега

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Опозиція „лівий / правий” в українських народних повір'ях

Сердега Р. Л. Опозиція „лівий / правий” в українських народних повір'ях. В епоху формування мов кожне слово могло мати безліч значень, які пов'язувалися між собою не логічними, а асоціативними зв'язками. Такі асоціації ми спостерігаємо й у характерній для українських народних повір'їв опозиції „лівий / правий”. Ця бінарна опозиція посідає важливе місце у міфологічних моделях різних народів світу й українського зокрема, бо опозиції на зразок лівий / правий, по суті, є універсальним засобом пізнання світу.

Ключові слова: асоціативний зв'язок, повір'я, опозиція, лівий, правий.

Сердега Р. Л. Оппозиция „левый / правый” в украинских народных поверьях. В эпоху формирования языков каждое слово могло иметь множество значений, которые связывались между собой не логическими, а ассоциативными связями. Такие ассоциации мы наблюдаем и в характерной для украинских народных поверий оппозиции „левый / правый”. Эта бинарная оппозиция занимает важное место в мифологических моделях разных народов мира и украинского в частности, потому что такие оппозиции, как левый / правый, в сущности, являются универсальным средством познания мира.

Ключевые слова: ассоциативная связь, поверье, оппозиция, левый, правый.

Serdega R. L. Opposition „left / right” in the Ukrainian national beliefs. During an era of formation of languages each word could have a set of values which communicated among themselves not logical, but associative connections. Such associations we observe in typical for the Ukrainian people's beliefs opposition "left / right". This binary opposition occupies an important place in the mythological models of different people of the world and Ukrainian in particular, because such oppositions, as left / right, in essence, are the universal means of cognition of the world.

Key words: associative connection, popular belief, opposition, left, right.

Особливий, дифузний стан первісного мислення, коли змішуються різні поняття, виявляється перш за все в мові. У сучасній мові багато несподіваних уособлень (наприклад, „сонце встало”), проте виразнішими вони є в первісних мовах, у яких міфологія знаходить безпосереднє виявлення. У таких мовах, як правило, відсутні не лише абстрактні поняття, але й взагалі небагато слів. Дослідження асоціативних зв'язків і відношень між словами важливі для характеристики розвитку мови, тому що в епоху формування мов кожне слово могло мати безліч значень, які пов'язувалися між собою не логічними, а асоціативними зв'язками [3:29]. Так виникали семантичні ряди, в які входили різні значення, що виражаються одним словом. О. Фрейденберг досліджувала такі семантичні ряди у прадавньому шарі грецької мови [11]. Метою ж нашої статті є дослідження мовної опозиції „лівий / правий” в українських народних повір'ях. Матеріалом для неї слугували повір'я, вилучені з праць Митрополита Іларіона „Дохристиянські вірування українського народу” [4, 5], В. Войтовича

„Українська міфологія” [1], В. Жайворонка „Знаки української етнокультури” [2], збірки „Прислів'я. Прикмети та повір'я українського народу” [6].

„Праве / ліве” — це одна із символічних просторових опозицій, як „верх / низ”, „схід / захід”. Праве / ліве символізує в українських народних повір'ях „правду-обман”, „добро-зло”, „щастя-нещастя”, „прибуток-збитки”, „чоловіче-жіноче”, „чисте-нечисте” (про „ліве” як бісівське свідчить поширений і донині звичай плювати через ліве плече, бо справа у людини, за віруваннями, був ангел-хранитель, а зліва — біс-спокусник), „сонце-місяць” „життя-смерть” (у повір'ях і міфах світ живих людей завжди пов'язаний з правим боком, зі сходом чи півднем, тобто з сонячними сторонами світу, зі світлом, а світ мертвих, навпаки, пов'язаний з лівою стороною, і знаходиться на заході чи півночі — там, де заходить сонце і панує темрява).

Зв'язок цих опозицій і досі є актуальним у повір'ях українського народу. Наприклад, *у правому вусі дзвенить правду про тебе кажуть, у лівому — брехню; праве вухо го-*

рив — слухати добрі вісті або похвалу, *ліве* — погані вістки і лайку; у правому вусі дзвентить — згадують друзі, в лівому — недруги; нічого не треба давати лівою рукою, бо це на недоброзичливість; хто впаде на правий бік — тому не буде перешикод у справах, а хто на лівий — того чекає біда; коли спіткнешся на праву ногу, то буде вдача; правою ногою встанеш з ліжка — добре день проведеш, лівою — які - небудь неприємності будуть; дзвентить у лівому вусі — на погане; щоб бути щасливим починати взувати і скидати взуття, потрібно з правої ноги; уставати з ліжка потрібно правою ногою, бо якщо встанеш на ліву — весь день будеш не в душі; чешеться праве око — на милого (милу) дивитися, ліве — будеш плакати; переступати поріг дому свого судженого молода повинна правою ногою; хто, заходячи в дім, стане наперед правою ногою, той буде жаданим гостем; чешеться права долоня — отримаєш прибуток, а ліва — борги; права долоня свербить — отримувати гроші, ліва — віддавати; годувати хлопчика молоком матері радили правою груддю, а дівчинку — лівою й ін.

Отже опозиція „правий / лівий” тісно пов’язана з протиставленням „щастя / нещастя”, „прибуток / збитки”. Наприклад, зв’язок правого із щастям, благополуччям, а лівого — з бідою простежуємо в Біблії. „Буду щиро прославляти Господа устами моїми, і серед збору хвалити його. Бо він стоїть по правиці бідного, щоб спасти його від тих, що душу його судять” (Псал. СІХ, XXX–XXXI); „Сказав Господь моему Господеві: Сядь праворуч коло мене, доки не положу ворогів твоїх підніжком тобі в ноги!” (Псал. СХ, І); „Господь по правиці в тебе сокрушає в день гніву свого” (Псал. СХ, V) [7:246]. „Промовив Господь Господеві моему: сядь праворуч Мене, доки не покладу Я Твоїх ворогів підніжком ногам Твоїм” (Матф., XXII, 44) тощо. При стародавніх ворожіннях дивилися, якою ногою переступить священний кінь через покладені жердини — правою чи лівою: у першому випадку пророкували успіх, у другому — невдачу. Митрополит Іларіон, В. Жайворонок зазначають, що в усьому світі, і в Україні зокрема, права рука, правий бік мають далеко важливіше значення, ніж ліва рука, лівий бік [2:477; 4:218]. Митрополит Іларіон зауважував, що місяць, скрізь шанувався, бо це нічне Боже око. „І навіть і тепер, хто побачить його вперше (новика), той конче мусить перехреститися, щоб щастило ввесь місяць. А хто побачить новика з лівої

руки, та ще з порожніми кишнями, тому не поведеться, і треба вмючи відплюватися” [5:139]. За повір’ями, вставати на праву ногу — це на добре, а на ліву — це „не з тієї ноги встати”; якщо права сторона одягу на людині — це норма, порівнюючи з лівою (виворотом), то остання зверху на людині — це на клопіт.

Опозиція „правий / лівий” також пов’язана з протиставленням „правда / брехня”. „Лівий—Правий — одне з головних протиставлень у стародавній міфології” [1:278]. У міфологічних моделях народів світу „праве” співвідносилось із правдою, чоловічим, верхом, добром, а „ліве” — кривдою, жіночим, низом, злом, гріховністю. „Правий” — це не тільки той, що знаходиться справа, а й той, на боці якого знаходиться правда, правдивий тощо. Підтвердження цьому, зокрема, знаходимо в загальновідомому виразі: *Наше діло праве. Правий* — це „рівний, прямий”, отже добрий, якісний (*права пила, правий ніж, праве дерево*); звідси й *п’равда* (те, що відповідає дійсності, істина) [2:477], а *лівий* пов’язується з кривдою, непрямым і неістинним.

За традицією, „праве” — „райське”, „чисте”, а „ліве” — „пекельне”, „нечисте”. Наприклад, у монголів права рука — це „рука благодаті”, лише нею можна дарувати і брати подарунки. Мусульмани вважали праву руку „чистою”, тому нею вітали, брали їжу. За українськими народними повір’ями, не годиться їсти лівою рукою, якщо хреститися лівою рукою, то можна накликати дідька. Правою рукою благословляють, хрестяться, скріплюють рукостисканням правиць купівлю-продаж, вітаються; лівака здавна підозрюють у причетності до нечистого. Отже, лівий — у народі асоціюється з чимось недобрим, ворожим, зловісним. За Біблією, Єва — спокусниця, а, отже, грішниця, походить саме із лівого ребра Адама. Про „ліве” як бісівське свідчить поширений і донині звичай плювати через ліве плече. У народі вважають, що з правої руки людини стоїть ангел, а з лівої — диявол (чорт). Подібне повір’я зустрічаємо у В. Войтовича: „З правої руки людини стоїть добрий ангел, а з лівої — злий” [1:278]. Тому не можна плювати через праве плече, взагалі направо, оскільки з цього боку знаходиться ангел-охоронець. Краще плювати в ліву сторону, бо там чорт, попадеш у нього. Встаючи вранці з ліжка, рекомендується плювати в ліву сторону і розтирати слину ногою: таким способом проганяють нечистого і в такий день він уже не буде записувати за тобою гріхи [1:278].

На Русі-Україні найпочеснішим за столом було місце „по праву руку”. За даними митрополита Іларіона, взагалі, „права рука й права сторона важливіші від лівої, що маємо і в Євангелії: на Страшному Суді „поставить Бог вівці (праведних) праворуч Себе, а козлята (грішних) — ліворуч ” (Матвій 25. 33). Хрестимось правицею, але коли треба відхреститися, то лівицею; напр.: хто встане з-за стола й перехреститься, а їда ще не закінчена, то можна знову сідати, але відхрестившись лівицею [4:218].

„Праве” асоціювалося із життям, днем, сонцем, „ліве” — зі смертю, зловісністю, минулим, ненормальним. З давніх-давен людина завжди молилася до сходу Сонця і, отже, з правої руки мала південь, а з лівої північ. „Місяць, зазначає В. Войтович, пов’язувався з поняттям „лівий”, тоді як Сонце — з поняттям „правий”: „То праве личко — світле сонечко, а ліве личко — ясний місяцю ” [1:278]. Правий бік пов’язаний з уявленням про „праведне” життя, правою рукою завжди здійснюються найгідніші справи. В літописній розповіді про вибір релігії князем Володимиром повідомляється, що „філософ”, який викладав князеві основи православного світо розуміння, показав йому „запону”, на якій зображувалося „судилище господнє”, де „направо” були розташовані праведники, що „в веселії” прямують до раю, а наліво — грішники, які йдуть на муки”. Володимир, побачивши це, багатозначно підсумовує: „Добро сим о десную, горе же сим о шуюю” („Добре тим, хто справа, горе ж тим, хто зліва”) [1:278].

Відгомін подібних вірувань ще й досі спостерігаємо у фразеологізмах *встати на ліву (не на ту ногу), встати лівою ногою, встати з лівої ноги* — „бути в поганому, роздратованому настрої ” („Макар Іванович Ліжка встав, мабуть, із ліжка лівою ногою, бо так йому сьогодні не по собі щось, усе його дратує, усе турбує”) (Коцюб.) [9:155]; *своєк з лівої ноги* (ірон.) — „нерідна, чужа людина ” [10:790]; *праве око* (жарт.) — „найближча комусь людина у справі, що вимагає пильності, спостережливості, обачності

і т. ін.” [10:585]; *права рука, права ручиця* — „перший помічник, довірена особа у когонебудь ” („Коли Михайло мав сімнадцять років, то був уже моєю правою рукою, як тепер”) [10:764]; *подати / подавати правицю* — „духовно поєднатися, побрататися з ким-небудь” [10:659]; *ходити правим (чистим) робом* — „діяти чесно, справедливо, чинити добре” (антонім *ходити лихим робом* — „діяти несправедливо, чинити погане, недобре”) [10:687, 931]; *правого й винуватого* — „усіх підряд, не розбираючись ” („Куля лукава: кладе правого й винуватого [винуватого]”) (П. Куліш) [10:687].

Отже, поняття „правий” майже завжди пов’язується з чимось позитивним, а „лівий” навпаки — негативним. Однак у збірці „Прислів’я. Прикмети та повір’я українського народу ” (2006) подано кілька повір’їв із компонентом „лівий ”, які аж ніяк не вкладаються в традиційне трактування опозицій „лівий / правий”, зокрема такі: *Ліве око свербить — радітимеш. На іспитах білет слід брати лівою рукою — пощастить* [6:110]. Щодо повір’я про іспит, то тут, зрозуміло, ми маємо справу з пізнішим утворенням, яке, очевидно, не включене в систему традиційного протиставлення лівого / правого у міфологічному світогляді українського народу. Це жартівливе повір’я, жартівлива порада, рекомендація тощо. Що ж до повір’я *Ліве око свербить — радітимеш*, то тут важче визначитися, але, очевидно, воно або також постало внаслідок чийогось жарту, або ми маємо тут справу зі специфічним явищем, яке розглядалося мною в одній із попередніх статей, — антонімією прогнозованих наслідків [8]. Тим більше що вище нами подано повір’я, де сполука „ліве око ” асоціюється з негативними наслідками для людини: *чешеться праве око — на милого (милу) дивитися, ліве — будеш плакати*.

Загалом же правий — це пов’язаний з правдою, праведним життям, правильний, той, який дає відчуття щастя, чистий, сонячний, а лівий — з кривдою, нечесним життям, нечистий, бісівський, такий, що приносить нещастя, пов’язаний зі світом мертвих.

Література

1. Войтович В. М. Українська міфологія / Валерій Войтович. — К.: Либідь, 2005. — 664 с.
2. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / Віталій Жайворонок. — К.: Довіра, 2006. — 703 с.
3. Костюхин Е. А. Лекции по русскому фольклору: учеб. Пособие для вузов / Е. А. Костюхин. — М.: Дрофа, 2004. — 336 с.
4. Митрополит Іларіон Дохристиянські вірування українського народу: Іст.-рел. монографія / Митрополит Іларіон. — К.: АТ „Обереги”. — 1992. — 424 с.

5. Митрополит Іларіон Дохристиянські вірування українського народу / Митрополит Іларіон // Українські традиції / [авт.-упоряд. О. В. Ковалевський]. — Х.: Фоліо, 2007. — С. 128-180.
6. Прислів'я. Прикмети та повір'я українського народу / Уклад. Н. Кусайкіна. — Х. : ВД „Школа”. — 2006. — 112 с.
7. Пулюй І. Молитовник. Псалтир: Збірн. праць. Том Ш. / Іван Пулюй [за заг. ред. проф. В. Шендеровського]. — К. : Рада, 1997. — 272 с.
8. Сердега Р. Л. Деякі специфічні явища, спостережені у складі повір'їв, виражених реченням / Р. Л. Сердега // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна: Філологія. — 2012. — № 1021. — Вип. 66. — С. 90—93.
9. Фразеологічний словник української мови : Кн. 1. / Уклад. В. М. Білоноженко та ін. — К. : Наук. думка, 1993. — 528 с.
10. Фразеологічний словник української мови : Кн. 2. / Уклад. В. М. Білоноженко та ін. — К. : Наук. думка, 1993. — 984 с.
11. Фрейденберг О. М. Миф и литература древности / О. М. Фрейденберг. — М. : Наука, Главная редакция восточной литературы, 1978. — 605 с.